

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-91-9>

УДК 331.5:314.7:331.101.262

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

HUMAN CAPITAL AND INTELLECTUAL MIGRATION: CURRENT TRENDS, CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Полуяктова Ольга Володимирівна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри політичних наук і права,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0835-5650>

Poluiaktova Olha

The state institution «South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»

У статті досліджено сучасні тенденції розвитку людського капіталу в умовах інтелектуальної міграції, її вплив на соціально-економічний розвиток України та основні виклики в умовах глобальної мобільності. Розкрито сутність інтелектуальної міграції як переміщення висококваліфікованих фахівців, що впливає на інноваційний потенціал, конкурентоспроможність економіки та якість людського капіталу. Визначено ключові причини її активізації в умовах воєнного стану: безпекові ризики, економічну нестабільність, обмежені можливості професійної реалізації, руйнування науково-освітньої інфраструктури. Проаналізовано наслідки міграції для економіки й інноваційного розвитку. Обґрунтовано доцільність переходу від моделі «відтоку мізків» до «циркуляції талантів». Запропоновано напрями збереження людського капіталу через розвиток освіти, науки, інноваційної політики, програм реінтеграції та співпраці з українською діаспорою.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальна міграція, міграція висококваліфікованих кадрів, інтелектуальний потенціал, глобальна мобільність, циркуляція талантів, розвиток України.

The article examines current trends in human capital development under conditions of intellectual migration, identifies its impact on socio-economic development of state, and outlines the main challenges for Ukraine. The essence of intellectual migration as a process of movement of highly qualified specialists, knowledge carriers, individuals with competencies and innovative potential is revealed, which affects the competitiveness of the national economy, innovation activity, and quality of human capital. Modern approaches to interpreting intellectual migration and its relationship with globalization, digitalization of the economy, and international labor mobility are analyzed. Particular attention is paid to causes of intensified intellectual migration under martial law, including security risks, economic instability, limited opportunities for professional self-realization, destruction of scientific infrastructure, and deterioration of conditions for innovation activities. The consequences of human capital migration are analyzed, including risks of losing intellectual potential, reducing human resources, weakening the innovative capacity of the state, decreasing labor productivity, and slowing post-war economic recovery. The feasibility of transition from the concept of "brain drain" to the model of "talent circulation" is substantiated, which involves supporting academic and professional mobility, developing international cooperation, and maintaining sustainable links with Ukrainian specialists abroad. Directions for preserving and developing Ukraine's human capital are proposed, including improving educational, scientific, and innovation policies, creating favorable conditions for professional and entrepreneurial development, engaging the Ukrainian diaspora, developing reintegration programs, and forming mechanisms for the return of highly qualified specialists. It is proven that management of intellectual migration, human capital development, and implementation of state policy in this area are prerequisites for economic recovery, increasing innovation competitiveness, and ensuring sustainable development of Ukraine in the context of global mobility.

Keywords: human capital, intellectual migration, migration of highly qualified personnel, intellectual potential, global mobility, talent circulation, development of Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, цифрової трансформації економіки та посилення міжнародної мобільності робочої сили людський капітал стає одним із ключових чинників забезпечення конкурентоспроможності держав, розвитку інноваційної економіки та формування довгострокового потенціалу суспільства. Особливого значення набуває проблема інтелектуальної міграції, яка охоплює переміщення висококваліфікованих фахівців, науковців, представників творчих професій та інших носіїв знань і компетентностей.

Для України проблема збереження та ефективного використання людського капіталу набула особливої актуальності внаслідок тривалих трансформаційних процесів, демографічних змін, трудової міграції та повномасштабної війни. Значна кількість висококваліфікованих громадян отримала можливість реалізувати свій професійний потенціал за кордоном, що, з одного боку, сприяє інтеграції України у світовий інтелектуальний простір, розвитку міжнародної співпраці та трансферу знань, а з іншого – створює ризики втрати інтелектуального потенціалу, скорочення інноваційних можливостей та уповільнення економічного відновлення країни.

Сучасна інтелектуальна міграція перестає розглядатися виключно як процес «відтоку мізків», оскільки глобальні тенденції свідчать про формування нових моделей мобільності людського капіталу – циркуляції знань, транснаціональної професійної діяльності, дистанційної зайнятості та залучення мігрантів до розвитку країн походження. У зв'язку з цим виникає необхідність переосмислення підходів до оцінювання впливу інтелектуальної міграції на формування, збереження та відтворення людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку людського капіталу, міжнародної мобільності висококваліфікованих кадрів та інтелектуальної міграції є предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Теоретичні основи концепції людського капіталу сформовані у працях Т. Шульца та Г. Беккера, які розглядали знання, освіту, професійні навички та компетентності населення як стратегічний ресурс економічного розвитку. Сучасні дослідження розширюють це розуміння, акцентуючи увагу на ролі людського капіталу у формуванні інноваційної економіки, конкурентоспроможності держав та адаптації суспільства до глобальних викликів.

Серед українських науковців значний внесок у дослідження людського капіталу, демографічних процесів та міграційних тенденцій зроблено Е. М. Лібановою [3], яка аналізує проблеми скорочення населення, втрати трудового потенціалу та необхідність відновлення людського капіталу України в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій. У своїх дослідженнях учена наголошує, що масштабна міграція населення, особливо молоді та осіб із високим рівнем освіти, створює довгострокові ризики для відтворення людського потенціалу країни.

Вагомий внесок у вивчення міграційних процесів здійснила О. А. Малиновська [4], праці якої присвячені аналізу міжнародної міграції, міграційної політики та впливу переміщення населення на соціально-економічний розвиток держав. Дослідниця розглядає міграцію не лише як процес втрати ресурсів, а і як потенційний фактор розвитку через механізми трансферу знань, фінансових ресурсів та формування міжнародних професійних мереж.

Проблеми інтелектуальної міграції людського капіталу України досліджуються у працях О. Баєвої [1], яка розглядає причини, форми та наслідки переміщення висококваліфікованих фахівців у глобальному середовищі. Авторка акцентує увагу на тому, що інтелектуальна міграція має подвійний характер: з одного боку, вона може спричиняти втрату інтелектуального потенціалу країни походження, а з іншого – створювати можливості для міжнародної інтеграції, поширення знань та розвитку інновацій.

Л. І. Дідківська [2] досліджує причини та наслідки інтелектуальної міграції в Україні, звертаючи увагу на економічні, соціальні та інституційні чинники, що впливають на рішення висококваліфікованих працівників щодо еміграції. У роботах О. П. Подри та Н. Я. Петришин [5] розкрито освітній аспект інтелектуальної міграції, зокрема роль системи освіти у формуванні людського капіталу та ризики втрати молодих спеціалістів через зовнішню міграцію.

Окремий напрям сучасних досліджень становить проблема інтелектуального капіталу як складової інноваційного розвитку. Л. І. Хомутенко та А. В. Тупікіна [6] аналізують міжнародний досвід управління інтелектуальним капіталом, наголошуючи на необхідності розвитку механізмів збереження знань, підтримки інноваційної діяльності та ефективного використання нематеріальних активів в Україні.

Новітні дослідження також демонструють поступовий перехід від традиційної концепції «відтоку мізків» до концепції «циркуляції талантів», коли міжнародна мобільність фахівців може сприяти формуванню глобальних професійних мереж, трансферу знань та поверненню компетенцій у країну походження. Особливої актуальності цей підхід набуває для України в умовах війни та післявоєнного відновлення. Дослідження міжнародної мобільності українських науковців показують зростання масштабів академічної мобільності після 2022 року та необхідність пошуку механізмів інтеграції українських учених у світовий науковий простір із перспективою використання цього потенціалу для відбудови країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного управління інтелектуальною міграцією, формування механізмів збереження людського капіталу України, використання потенціалу української діаспори та створення умов для повернення висококваліфікованих кадрів. Саме ці аспекти визначають необхідність подальшого дослідження взаємозв'язку між людським капіталом та інтелектуальною міграцією в умовах глобальних трансформацій.

Постановка завдання. Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних засад розвитку людського капіталу в умовах інтелектуальної міграції, визначення особливостей впливу переміщення висококваліфікованих кадрів на соціально-економічний розвиток держави, обґрунтування викликів і перспектив ефективного використання інтелектуального потенціалу України та розробка практичних напрямів збереження і розвитку людського капіталу в умовах глобальної мобільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації людський капітал стає одним із визначальних факторів економічного розвитку, оскільки саме рівень знань, професійних компетентностей, інноваційної активності та здатності до адаптації визначає конкурентоспроможність держав. Традиційні переваги, пов'язані з природними ресурсами та виробничими потужностями, поступово доповнюються перевагами, що базуються на якості людського потенціалу. Саме тому сучасна конкуренція між країнами відбувається не лише за фінансові ресурси та тех-

нології, а й за висококваліфікованих фахівців, науковців, інженерів, IT-спеціалістів та інших носіїв знань.

Однією з ключових тенденцій сучасного розвитку є зростання масштабів інтелектуальної міграції, яка охоплює переміщення осіб із високим рівнем освіти, професійної підготовки та інноваційного потенціалу. На відміну від традиційного розуміння як «відтоку мізків», сучасні підходи розглядають інтелектуальну міграцію через концепцію циркуляції талантів, що передбачає не лише втрату людського капіталу країною походження, а й можливість отримання позитивних ефектів через міжнародний обмін знаннями, розвиток професійних мереж, трансфер технологій та повернення фахівців із новим досвідом [6].

Важливою тенденцією є посилення ролі освіти, науки та інноваційної діяльності у формуванні конкурентоспроможного людського капіталу. Сучасний ринок праці висуває нові вимоги до працівників, серед яких цифрові компетентності, здатність до творчого вирішення проблем, міждисциплінарні знання та готовність до безперервного професійного розвитку. Держави, які забезпечують високий рівень інвестицій у освіту, наукові дослідження та інноваційну інфраструктуру, отримують значні переваги у залученні та утриманні талантів.

Ще однією тенденцією є розвиток цифрових форм зайнятості та дистанційної професійної діяльності, які змінюють традиційне розуміння міграції. Завдяки цифровим технологіям частина висококваліфікованих спеціалістів може залишатися інтегрованою в економіку країни походження, працюючи у міжнародних проєктах, здійснюючи наукову діяльність або розвиваючи підприємницькі ініціативи. Це сприяє формуванню транснаціонального людського капіталу та створює нові можливості для розвитку [7].

Для України сучасні тенденції розвитку людського капіталу значною мірою визначаються демографічними змінами, економічними трансформаціями та наслідками повномасштабної війни. Значне переміщення населення за кордон, особливо молоді та висококваліфікованих спеціалістів, створює ризики скорочення кадрового потенціалу та посилення дефіциту фахівців у стратегічних галузях. Водночас українські мігранти отримують доступ до нових освітніх можливостей, технологій та професійного досвіду, що може стати важливим ресурсом для майбутнього відновлення країни.

Загалом, інтелектуальна міграція є однією з найбільш складних форм міжнародної мобільності людських ресурсів, оскільки в процесі переміщення відбувається рух не лише робочої сили, а й знань, досвіду, творчих здібностей та інноваційного потенціалу. Саме ці характеристики в умовах економіки знань визначають можливості держави забезпечувати сталий розвиток та технологічну модернізацію.

Переміщення висококваліфікованих кадрів має подвійний вплив на соціально-економічний розвиток держав. Для країн призначення воно створює позитивний ефект через залучення компетентних спеціалістів, розвиток інноваційної діяльності, підвищення продуктивності праці та посилення конкурентних позицій. Водночас країни походження можуть втрачати значну частину накопиченого людського капіталу, особливо якщо міграція набуває довгострокового або незворотного характеру.

О. Баєва зазначає, що інтелектуальна міграція пов'язана з перерозподілом інтелектуального потенціалу між країнами. Її наслідками можуть бути як негативні явища – скорочення кадрового потенціалу, зниження інноваційної спроможності та втрата інвестицій у підготовку спеціалістів, так і позитивні ефекти у вигляді міжнародного обміну знаннями, розвитку професійних контактів та трансферу компетентностей [1].

Для України проблема інтелектуальної міграції є особливо актуальною через недостатнє фінансування науки, обмежені можливості професійної реалізації та безпекові фактори. Л. Дідківська наголошує, що переміщення висококваліфікованих кадрів може призводити до втрати інтелектуального потенціалу, необхідного для модернізації економіки та розвитку інноваційної сфери [2].

Основними наслідками інтелектуальної міграції для України є скорочення кадрового потенціалу, зменшення кількості фахівців у стратегічних галузях, послаблення науково-технологічного розвитку та зниження інноваційної активності. Водночас міжнародна мобільність може стати джерелом розвитку через формування професійних мереж, залучення нових знань та використання досвіду українських спеціалістів за кордоном.

Інтелектуальний потенціал України є стратегічною складовою людського капіталу, що визначає можливості технологічної модернізації, інноваційного розвитку та економічного відновлення держави. Основним викликом

залишається масштабна зовнішня міграція висококваліфікованих кадрів, яка призводить до скорочення кадрового резерву, дефіциту спеціалістів та ризику втрати частини інтелектуального потенціалу.

Е. М. Лібанова [3] зазначає, що демографічні втрати та скорочення якісної складової населення створюють значні ризики для післявоєнного відновлення України, оскільки саме людський капітал є основою економічного розвитку та соціальної стабільності.

Суттєвим викликом є недостатня спроможність економіки створювати умови для утримання та залучення талантів. Низький рівень фінансування науки, недостатня кількість високотехнологічних робочих місць та обмежені можливості професійного розвитку стимулюють подальший виїзд освічених спеціалістів.

Перспективним напрямом є формування системи залучення української інтелектуальної діаспори до процесів економічного та інноваційного розвитку. Це передбачає розвиток міжнародних наукових програм, співпрацю з українськими професійними спільнотами за кордоном, підтримку інноваційних проєктів та використання досвіду мігрантів.

Важливим завданням є модернізація освітньої та наукової системи. Як зазначають О. П. Подра та Н. Я. Петришин [5], освітній фактор відіграє ключову роль у формуванні людського капіталу, а недостатні можливості професійної реалізації молодих спеціалістів посилюють ризики інтелектуальної міграції.

Ефективне використання людського капіталу в умовах глобальної мобільності потребує переходу від політики стримування міграції до політики управління інтелектуальною мобільністю. Неможливість повністю зупинити міжнародний рух кадрів зумовлює необхідність створення механізмів збереження зв'язку з українськими фахівцями за кордоном та використання їхнього потенціалу для розвитку країни.

Основними напрямками збереження та розвитку людського капіталу є:

- створення конкурентних умов професійної реалізації фахівців в Україні;
- розвиток високотехнологічних секторів економіки та інноваційного підприємництва;
- модернізація освіти і науки відповідно до потреб сучасного ринку праці;
- підтримка молодих учених і талановитої молоді;
- формування програм повернення та реінтеграції висококваліфікованих кадрів;

– залучення української діаспори до наукових, економічних та інвестиційних проєктів.

О. А. Малиновська [4] наголошує, що сучасна міграційна політика має враховувати не лише ризики втрати населення, а й можливості використання міграційного потенціалу для розвитку держави.

Отже, стратегія збереження людського капіталу України має базуватися на поєднанні внутрішніх реформ та активної взаємодії із зовнішнім інтелектуальним ресурсом. Перехід до моделі циркуляції знань і талантів дозволить перетворити інтелектуальну міграцію з чинника втрати потенціалу на ресурс модернізації, відновлення та сталого розвитку України.

Висновки. Дослідження взаємозв'язку між людським капіталом та інтелектуальною міграцією дозволило встановити, що в умовах глобалізації знання, професійні компетентності та інноваційний потенціал населення стають визначальними чинниками соціально-економічного розвитку держав. Інтелектуальна міграція є складним і неоднозначним процесом, який може спричиняти як втрати для країн походження через скорочення висококваліфікованих кадрів, так і створювати нові можливості через міжнародний обмін знаннями, технологіями та професійним досвідом.

Встановлено, що для України проблема інтелектуальної міграції набула особливої актуальності внаслідок демографічних змін, економічних труднощів та наслідків повномасштабної війни. Масштабне переміщення освічених і професійно активних громадян створює ризики зниження інноваційного потенціалу, дефіциту кадрів у стратегічних

сферах та уповільнення процесів економічного відновлення. Водночас українські фахівці за кордоном можуть стати важливим ресурсом розвитку через трансфер знань, участь у міжнародних проєктах та формування глобальних професійних мереж.

Обґрунтовано, що сучасна державна політика щодо інтелектуальної міграції має базуватися не на обмеженні мобільності населення, а на ефективному управлінні рухом людського капіталу. Перспективним є перехід від концепції «відтоку мізків» до концепції «циркуляції талантів», яка передбачає використання позитивних ефектів міжнародної мобільності та підтримання зв'язків із висококваліфікованими громадянами за кордоном.

Основними напрямками збереження та розвитку людського капіталу України визначено модернізацію системи освіти і науки, створення конкурентного середовища для професійної реалізації фахівців, підтримку інноваційної діяльності, розвиток високотехнологічних галузей, формування програм повернення та реінтеграції мігрантів, а також залучення потенціалу української діаспори до процесів відновлення держави.

Таким чином, людський капітал в умовах глобальної мобільності необхідно розглядати як стратегічний ресурс, ефективно використання якого визначатиме можливості України щодо економічного відновлення, інноваційного розвитку та інтеграції у світовий інтелектуальний простір. Формування комплексної політики управління інтелектуальною міграцією дозволить мінімізувати ризики втрати людського потенціалу та перетворити міграційні процеси на чинник сталого розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баєва О. Причини та наслідки інтелектуальної міграції людського капіталу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52.
2. Дідківська Л. І. Причини і наслідки інтелектуальної міграції в Україні. *Економіка України*. 2020. № 3. С. 65–79. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.03.065>.
3. Лібанова Е. М. Демографічні втрати України та перспективи відновлення людського капіталу. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3. С. 3–20.
4. Малиновська О. А. Вірогідні наслідки євроінтеграції для розвитку міграційних процесів в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 1. С. 94–113. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094>.
5. Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Socio-Economic Problems and the State*. 2022. № 1. С. 37–46. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2022.01.037>.
6. Хомутенко Л. І., Тупікіна А. В. Інтелектуальний капітал: міжнародний досвід та проблеми розвитку в Україні. *Migration & Law*. 2024. № 4. С. 69–91. DOI: <https://doi.org/10.32752/2786-5185-2024-4-4-69-91>.

7. Цалан М. І., Комарницький В. В. Фактори формування та розвитку інтелектуального капіталу у глобальній економічній системі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2024. Вип. 53. С. 63–67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2024-53-10>.

REFERENCES:

1. Baeva O. I. (2023). Prychyny ta naslidky intelektualnoi mihratsii liudskoho kapitalu [Causes and consequences of intellectual migration of human capital]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, vol. 52.
2. Didkivska L. I. (2020). Prychyny i naslidky intelektualnoi mihratsii v Ukraini [Causes and consequences of intellectual migration in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, vol. 3, pp. 65–79. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.03.065>
3. Libanova E. M. (2023). Demohrafichni vtraty Ukrainy ta perspektyvy vidnovlennia liudskoho kapitalu [Demographic losses of Ukraine and prospects for human capital recovery]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, vol. 3, pp. 3–20.
4. Malynovska O. A. (2024). Virohidni naslidky yevrointehratsii dlia rozvytku mihratsiinykh protsesiv v Ukraini [Probable consequences of European integration for the development of migration processes in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, vol. 1, pp. 94–113. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094>
5. Podra O. P., & Petryshyn, N. Ya. (2022). Osvitni aspekty intelektualnoi mihratsii liudskoho kapitalu Ukrainy: prychny ta naslidky [Educational aspects of intellectual migration of human capital of Ukraine: Causes and consequences]. *Socio-Economic Problems and the State*, vol. 1, pp. 37–46. <https://doi.org/10.33108/sepd2022.01.037>
6. Khomutenko L. I., & Tupikina, A. V. (2024). Intelektualnyi kapital: mizhnarodnyi dosvid ta problemy rozvytku v Ukraini [Intellectual capital: International experience and problems of development in Ukraine]. *Migration & Law*, vol. 4, pp. 69–91. <https://doi.org/10.32752/2786-5185-2024-4-4-69-91>
7. Tsalan M. I., & Komarnytskyi, V. V. (2024). Faktory formuvannia ta rozvytku intelektualnogo kapitalu u hlobalnii ekonomichnii systemi [Factors of formation and development of intellectual capital in the global economic system]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, vol. 53, pp. 63–67. <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2024-53-10>

Дата надходження статті: 30.07.2026

Дата прийняття статті до публікації: 30.09.2026

Дата публікації статті: 07.10.2026